

Fra Skivholme sogn

Af August F. Schmidt (†)

Skivholme sogn (1483 ha.) har sin beliggenhed i det nordlige område af Framlev herred. Det omgives af Borum, Framlev, Skovby og Sjelle sogne samt Sabro herred (Lading sogn). På nordgrænsen ligger den 145 ha. store Lading sø. Sydgrænsen dannes af Lyngbygård å's senglaciale dalstrøg, hvori er en del eng. *Røgeng* benævnes et område. Navnet er givet, fordi engen damper (ryger) i sommer-aftnerne. *Maden* hedder et andet engparti. *Made* betyder eng. Lyngbygård å kunne i gammel tid afstedkomme oversvømmelser. Derfor foreslog præsten i Skivholme-Skovby pastorat, Laurits Nicolai Morsing (fungerede her 1788–1810), i 1807, at Skovby og Galten sogne burde lægges sammen. Morsing anfører bl. a., at han ofte ej kunne komme over broen »for høje vande«. »Jeg har mere end een gang været i den største livsfare, har ofte måttet køre gennem Sjelle til og fra Skovby«. Præsten foreslog endvidere, at Skivholme og Sjelle, Skørting og Låsby sogne burde sammenlægges. Hans planer blev ikke realiserede. I vore dage er der ingen fare ved overfartsstedet mellem Skivholme og Skovby, hvor præsten førhen havde en anneksgård.

Her nede nær engen findes *Lunden* eller *Herskind Lund*, en småskov, fra hvis omgivelser terrænet hæver sig ret brat op til en storbakket moræneflade, der især mod syd har gode jorder. Sognets højeste punkt er på 100 m. ved skellet til Sjelle. Mod øst gennemskæres bakkelandet af den dybe, snævre Borum møllebæk, der på et stykke danner skel til Borum sogn. Kommer man sydfra ad vejen fra Skovby over åen, er terrænet stigende mod Herskind by og videre til Skivholme kirke, der ligger på en højderyg, som strækker sig tværs gennem sognet. Herfra er jordsmonnet atter faldende gennem Skivholme by til Lading sø. Skivholme sogn har højtliggende, temmelig jævne jorder, der dels er muldede og lerede, dels lettere sandede. Den

bedste jord ligger på højdedraget midt gennem sognet, mellem dets to byer Herskind og Skivholme, og den bliver koldere og mere tyndmuldet mod nord (Heden). I sognene Sjelle, Borum, Galten og Skivholme går der fra 7,0 til 7,7 ha. til en tønde hartkorn, altså god agerbrugsjord. I gammelt mål bestod sognet af 2.623 tønder land.

Skivholme sogn udgøres af en ujævn firkant, dets grænser blev i middelalderen draget hen gennem landsbyernes udemarker, og da *kirken*, hvis ældste dele er opført i den romanske stilperiodes tid (1100–1250), findes på en central plads (og uden for landsbyerne) i sognet, tør man tro, at grænserne for dette er draget med hensyn-tagen til gudshuset.

Der er ingen fredede *oldtidsmindesmærker* i sognet, men der har været 13 høje, hvoraf 6 dannede en gruppe øst for Herskind. Der skal ifølge en gammel indberetning også have været enkelte store stengrave, uden at disse kan nærmere stedfæstes. Øst for Skivholme er fremdraget et stenalderfund i en sløjfet høj¹).

*

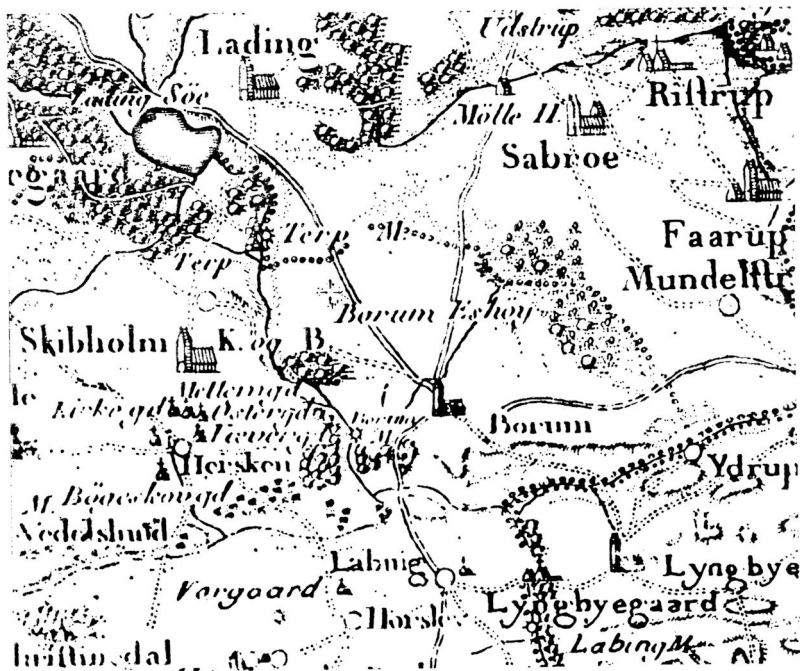
Skivholme sogn kaldtes i middelalderen *Skyde* (1304: Skydhæ, 1305: Skydhæ, Skydhæmark). Navnet indgår som forled i det nuværende sognenavn. Skyde må snarest betyde hylster, pose, taske eller skede. Navnet hentyder vel til en terrænformation. Fra tiden 1428-c.1450 kendes tilføjelsen -holme. En holm er et højere område i lave omgivelser.

Herskind (1544: Herskyndt) har i sit forled enten personnavnet Heri eller navneordet hærs, der er nært beslægtet med navneordet isse (oldnordisk hjarsi). Efterleddet er muligvis ordet kind, der i norske stednavne anvendes om fjeldside, høj skråning. Herskind ligger på en skråning ned mod Lyngbygård å. En fjernere mulighed er navneordet, oldnordisk kind = slægt, æt.

Terp er en dialektform af torp, der betyder udflyttergård. Navnet er fra den ældre middelalder, og det blev 1195 og senere skrevet thorp og therp.

Flere landsbyer i sognet er forsvundne. Således landsbyen *Brüne*, hvis navn rimeligvis indeholder det gammeldanske brinna = brænding, anvendt om et ved afbrænding af skov ryddet areal.

Bøkestatholm, en forsvunden landsby, har i sit navns førsteled det gammeldanske bøki = bøgekrat. Stath har betydningen bosted, bopæl. I en optegnelse til Stednavneudvalget 1922 opføres *Røgsted* som et

Skivholme og omegn.
Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort 1787.

navn på et til landsbyen Terp hørende areal, der nu er beplantet med ege, men førhen har været agerjord. Bøkestath må antages at være et gammelt landsbynavn.

Trolldrup, en forsvunden landsby, har i sit forled det gammeldanske tilnavn Trolli eller navneordet trolld. 1311 blev bynavnet skrevet Throldorpmark. Efterledet er -torp.

Grimskaer (1311: Grunskiær, 1495: Grimskier), nu Grimskærgård, har i sit forled det gammeldanske ord grim = Skelmærke på træ, snarere end det gammeldanske mandsnavn Grim. Efterledet er kær. 1922 oplyses, at Grimskaer er dels agerjord, dels kær med skov sydøst for Skivholme skov²).

I et kongebrev af 30. marts 1305 meddeles, at Erik, søn af herr Niels kaldet Bæger, har skødet alt sit gods i Bøstholm i Skide (Skyde) sogn med jorder i Skidemark, Brinnemark og andre tilliggender til det nævnte gods, nemlig huse, agre, enge, græsgange, skove, vande, fiskesteder, abildgårde og alt det øvrige til Broder Degn, kannik

i Roskilde, at besidde med rette til evig tid. Den 5. december 1305 gør Erik Menved vitterligt for alle, at Erik, søn af Niels Bæger, har anerkendt, at han af Broder Degn, kannik i Roskilde, har modtaget fuld betaling for godset i Bøkestatholm, som han har solgt ham.

Broder Degn fik 2. februar 1311 af ærkebiskop Esger tilskødet og overdraget de to mark gulds jord i Trollerupmark, som Niels Bise på Åbo sysselting havde pantsat til hr. Esger for 40 mark penge. Ved mageskifte erhvervede Broder Degn samme års 9. marts Jens Assersens og Asser Jonsens hele gods i Brinne og Brinnemark og Grimskær (sydøst for Skivholme skov) til vederlag for sit gods i Torup og Jonstrup. 11. december 1314 tilskødedes Broder Degn hr. Niels Kurrs gård i Brinne. 1319, omkring 22. juli, skødede Palle Jonsen af Støvring til Broder Degn, nu kannik i Århus, for 500 mark penge en gård i Trollerup med mølle og med alt tilliggende, Gydeløkke og alle de andre marker, enge, skove og søer, dyrket og udyrket, hvor det end er beliggende, såvel øst som vest for åen, der strømmer igennem der. Palle Jonsen havde arvet gård og mølle efter sin svigerfader Niels Lænde. 22. november 1319 gør Palle Jonsen vitterligt, at han har solgt sin gård og mølle i Trollerup til hr. Broder, kannik i Århus. 1321 (26. april) gav Broder Degn bl. a. sin gård i Grimskær og sin gård i Brynnæ (Brinne) samt Holme mølle til Århus domkapitel, hvor han oprettede et kannonikat og et præbende³). Holme er muligvis lig Skivholme. Åen, der omtales 1319, er sandsynligvis Borum Møllebæk, der løber fra nord til syd, og som danner skel mellem Skivholme og Borum sogne. Ved denne strøm ligger Borum mølle, der nævnes allerede 1427.

Umiddelbart øst for Trolleborg menes at have ligget en vandmølle, hvis stemmewærk har efterladt spor i form af nedrammede planker. Det er muligvis denne mølle, som i 1890'erne kaldtes *Gammel-mølle*. Det er endnu kendt, hvor mølledammen har været, og der er dæmninger for den endnu. De gamle her sagde altid: »Når det røger ved Gammel-mølle, så får vi regn. Det var, når der lå tykke dampe i sydvest ind mod skoven«. Meddelt o. 1893 til Evald Tang Kristensen af Jens Peter Smed, Lading. Det er nok en af disse møller, der omtales i de middelalderlige breve⁴), vel snarest Borum mølle.

Ved Lading søs sydvesthjørne ligger det middelalderlige voldsted *Troldhøj*, hvortil traditionen henlægger et Trolleborg eller Trollerupgård, det i middelalderen benævnte Throldorp. Det træbevoksede voldsted består af en nærmest rund borgbanke, der er ca. 11 m. i diameter på topfladen og ca. 3 m. højt. De ned mod søen åbne, op-

rindelig vandfyldte grave er indskåret i brinken. Mod syd slutter der sig hertil en større, nærmest rektangulær, af grave omgivet flade, sikkert ladegårdens plads. Herpå ses enkelte munkestensbrokker og et par syldstensrækker, vel hustomter. Syd for Trolldhøj ligger to damme: Den store og den lille Svanedam. Endvidere er knyttet til middelaldermindet navne som Urtegården og Boldpladsen. Et sogn beretter, at kæmpen i Borum Eshøj kastede en stor hammer efter den trolld, som boede under Trolldhøj. Hammeren gik af skaftet, og det slog det lange hul, hvori Skivholme by nu ligger. Hammerhovedet nåede lige forbi Trolleborg og slog det dybe hul, hvori Lading sø nu findes. Sagnet er almuens forklaring på, hvorledes en hulning i landskabet og en sø er fremstået. Man antog, at der fandtes en skat i Trolldhøj, hvorpå der mange gange i mørket er set lys. Et par mænd gravede engang forgæves efter skatten⁵).

*

Efter hvad Markbogen fra 1683 oplyser, var der i *Skivholme* 12 ejendomme med jordtilliggende. Nr. 1 tilhørte præstekaldet, og nr. 12 var byens fælles tyrejord. De øvrige ejendomme lå under Frijsenborg gods. Nr. 1 brugtes af præsten hr. Jens Jensen. Nr. 2 var fæstet til Jens Pedersen. Nr. 3 var øde, men havde tidligere været fæstet til Hans Rasmussen. Jorden brugtes af Jens Nielsen i Terp mølle. Nr. 4 var fæstet til Peder Nielsen. Nr. 5 til Knud Sørensen og Søren Jensen. Nr. 6 til Mads Mikkelsen og Ingvar Laursen. Nr. 7 til Peder Sørensen. Nr. 8 til Jens Sørensen og Niels Poulsen. Nr. 9 til Anders Jensen og nr. 10 til Frands Knudsen. Nr. 11 var øde, men havde tidligere været fæstet til Peder Rasmussen. Nr. 9-11 var huse, der ligesom tyrejorden nr. 12 blev ansat til mindre end 1 tønne hartkorn i matriklen 1688.

I Markbogen 1683 er til Skivholme anført følgende navne. På *Kierche Marchen: Trigebrands Fald*. Efterleddet – brand kan måske vidne om afbrænding af skov (svedjeland). Forleddet Trige kan muligvis være Tre-Ege. Fald svarer til en indtægt i marken og udgjorde ofte en samling af agre. Fald kan også betyde skråning eller hentyde til beliggenhed (agrene falder mod solen). *Trigebros Blocher*. Blokker betyder »korte agre«. *Gydager Fald*. Dette navn har forbindelse med *Gydelokke*, der nævnes allerede 1319: Gythælykke, ca. 1500: Gydeylckj. Forleddet er snarere kvindenavnet Gytha eller mandsnavnet Gythi end navneordet gyde. *Grød Bachs Fald*. Grød

betyder her sten, af oldnordisk grjot, gryt, gryd (grød). *Steensager Fald*. *Tyrings Fald*, faldet, hvor man tøjrede kreaturer. *Hesselbierg Ager*. Hessel er det samme som hassel (hasselbevoksning). *Øulle Ager*, øvle ager, den ager, der ligger øvle (overlig). *Jens Pedersens Fald*. *En tofft ved gaarden*. *Es(s)heede March*, har topografisk forbindelse med området i Borum sogn, hvor Borum Eshøj ligger. Eshede er vel et areal, hvor der har groet Esketræer. Forleddet kan måske også tolkes af det gammeldanske mandsnavn Æsi. – *Baskier Fald* syd for Eshede. Forleddet er muligvis navneordet Bast. Efterleddet er kær. *Meelveis Fald*, mellemvejs fald. *Helvedis Fald*. *Hige Holle Fald*, højhulefald. *Meelagers Fald*, mellemagers fald. *Gres Wangen Holmen*, gresvangsholmen. *Schild Wangs Fald*, skelvangsfald. *Grim's Meld Fald*, grimsmellemfald. Dette navn har forbindelse med *Grimskær*, nævnt 1311: Grynskiær, 1495: Grimskier. Grimskær er dels agerjord, dels kær med skov sydøst for Skivholme skov. Om navnets tolkning se foran ved Grimskær. *Kal Haus Egge*, kalvehavege. *Hauer Wangs Fald*, havrevangsfald. *Lund Fald*, Lund betegner en skovrest. *Heste Eng's Blocher*. *Kirche Eng*. *Mellem Marchen*. *Wester Fald*. *Truels Land*, personnavnet Truels, ældre Thorgils. *Steen Agere*, stenagre. *Gade Kier Fald*, gadekærsfald. – *Fertaa Weis Blocher*, fortevejsblokken. Forte betyder drivvej. Endvidere er der disse navne fra ældre kilder:

Stusmosedam, 1495 Stwsmosedam. Ørager, 1495 Øreagger 1683 Ør Ager, Ør Aggers Hafblocher, Ørager's Fald. Navneordet Ør = grus, med sten blandet sand. Ågårdsvad, et vadested. 1508 Agardzwadh, Agardsvad. 1922 Ågårdsvad. Gårdnavnet Ågård i det tilgrænsende Lading s. (Sabro h.) har givet navn til vadestedet.

To af nr. 10's agre, som lå i Trigebrands Fald og i Lund Fald, har tilhørt gård nr. 6, og to af samme ejendoms agre, der lå i Trigebrands Fald og i Baskier Fald, har tilhørt gård nr. 2. Tyrings Fald og Hesselbierg Ager lå i Kierche Marchen, Baskier Fald, Meelveis Fald, Helvedis Fald, Hige Holle Fald fandtes i Esheede March. Hauer Wangs Fald i Gres Wangen og Wester Fald samt Hauer Wangs Fald i Mellemmarchen tilhørte samtlige gårde i byen.

*

Markbogen fra 1683 oplyser, at der i *Herskind* var 27 ejendomme med jordtilliggende. Nr. 1–15 og nr. 22 var ryttergods. Nr. 17 var en selvejergård, hvis herlighed tilhørte grev Frijs, som desuden ejede nr.

18, 19 og 21. Nr. 16 tilhørte Simon Pauli, nr. 23 tilhørte Skivholme kirke, og nr. 20 var byens fælles tyrejord. Nr. 24–27 endelig var jorden, som lå til henholdsvis præstegården i Skivholme, Peder Nielsens gård i Skivholme, Jens Pedersens gård i Skivholme og Niels Jacobsens gård i Sjelle. Nr. 1 var fæstet til Jørgen Simonsen, nr. 2 til Simon Nielsen, nr. 3 til Rasmus Svendsen, nr. 4 til Rasmus Sørensen, nr. 5 til Niels Dinesen, nr. 6 til Mads Pedersen, nr. 7 til Jens Lauridsen, nr. 8 til Jens Andersen, nr. 9 til Rasmus Nielsen, nr. 10 til Mikkil Poulsen, nr. 11 til Peder Pedersen, nr. 12 til Niels Andersen, nr. 13 til Niels Sørensen, nr. 14 til Rasmus Jensens enke, nr. 15 til Dines Jensen og nr. 16 til Søren Jespersen, nr. 17 tilhørte Christen Lauridsen, nr. 18 var fæstet til Niels Rasmussen, nr. 19 til Peder Nielsen og nr. 21 til Niels Nielsen. Nr. 22 var øde, men havde tidligere været fæstet til Simon Lassen. Jorden brugtes af fæsteren af nr. 10. Nr. 19, 21 og 22 var huse, og nr. 20 og 23–27 var ubebyggede jorder.

Markbogen 1683 anfører for Herskind de nedennævnte navne. *Øster Wangen: Huolword Faldet*. Navnet oplyser om hulning i terrænet. *Piilagerre*, *Pileagre*, bevoksning med piletræer. *Houlagerre*, agre med en hulning, lavning. *Læritzagerre*, måske agre, hvor lærred lå til tørring, med mindre navnets forled betyder ler. *Nauels Faldet*, *Naglefaldet*. *Nagle* = bolt af træ eller jern. Navnet må hentyde til arealets form el. lign. Betydningen negl kan muligvis også findes i navnet. *Hørballe*. *Balle* betegner et stigende terræn, her med en hørager. *Mæ Høffd*. *Høfd* betegner en forager. Det er ikke let at finde en forklaring på *Mæ*, hvis ikke ordet er en forkortelse af *made* = eng. *Rud Bierre*. *Rud* oplyser om ryddet land, og navnets betydning er da = det for skov ryddede bakkedrag. *Rød Eng Knold*. *Rød* hentyder til bevoksningens farve, *knold* oplyser om ujævnt jordsmon. *Byledtz Agerre*, agrene ved byleddet. *Tofftings Agerre*, agrene ved bytoften. *Woesballe Agerre*. *Forleddet* *Woes* betyder vad, vade-sted. *Alkier Agerre*, agre med ellebevoksning. *Hæst Holmen*, *Hesteholmen*.

Wester Wang: Synderfald, det sydlige fald. *Enn Hauhue*, en have. *Have* betyder et indgærdet område. *Banballe*. *Ban* kan muligvis være udsagnsordet *bande* i betydningen *forbande* med hentydning til vanskeligt jordsmon. *Nord Ager*. *Tverblockierne*, de korte tværagre. *Grinds Agr*. Kan måske have topografisk forbindelse med Grimsmellemfald på Skivholme Mark og være en fejlskrift for *grim*. Eller også har faldet erindret om en lavning eller slugt, da *grind*

kan have denne betydning. *Mellumbechs Aas*, Mellembeksås. Ås betegner en langagtig jordryg, her mellem et par bækkeløb. *Brembs Agr.* Brem er et navn, der oplyser om stedlig brombærbevoksning. *Kaasballe Agerre*, Korsballe. *Hafuerwangs Fald*, Havrevangsfald. *En Hafue*. *Nywang: Nywangs Fald*. *Heede Fald*, Hedefald. *Smaa Agerre*. *Nørre March: Norden Byen*. *Dalagre*. *Schyd Agre*. Dette marknavn har sin særlige interesse ved at være givet efter Skivholme sogns gamle navn *Skyde* (se foran). *Lunde Agr. Triggebrandts Fald*. *Dend Aas ligger ved dend øster Ende paa Trigelbrands Faldet*. *Nabs Krog*. Et fremstående spidst areal, hvor krog betegner dets mest af-sides område. *Brengstrup*, et areal i Herskind Nørremark. Muligvis opkaldelse efter Brendstrup (Tilst s., Hasle h.), en terplandsby, hvis forled indeholder udsagnsordet *brænde*.

Endvidere kan nævnes *Gammeltoft*, der 1508 skreves *Gamle toffte*, i markbogen 1683 *Gammel Tofft*. Denne toft har med rette båret sit navn, når det allerede kendes 1508 og da som en gammel bytoft. *Hesteeng* er anført så tidlig som 1490. 1683 *Heste Engs Blocher*. Navnet kendes endnu. *Lundsig*. Sig betegner et lavt og fugtigt område. *Lundsiiigh* er nævnt 1495. *Pedersvig*, 1508: *Pethers wigh*. *Skramshale*, 1495 Skrams hale. Tilnavnet Skram og navneordet hale er her anvendt om et langstrakt, smalt areal. *Faldene Synderfald*, *Heede Fald* og *Smaa Agerre* ligger alle i Herskind Vestervang⁶).

*

Sognets gamle stednavne belærer os om, at opdyrkningen her, som næsten overalt i Framlev herred, er gammel. Den har været vidt fremskreden før vikingetiden (o. 800 e. Kr. f.), så der var kun ringe plads til nye bebyggelser, i vort sogn kun Trolldrup og Terp, der er fra den ældre middelalder.

Navnene Brinne, Brengstrup og Trigebrand tyder på, at man under opdyrkningen har afbrændt skov. Der var i 1683 ialt 893 tønder land opdyrket i Skivholme sogn⁷), der hørte under grevskabet Frijsenborg. Sognet blev frikøbt og jorderne udskiftede 1796-98. Herskind 1796, Skivholme 1798.

Af de nuværende *gårdnavne* i sognet har følgende gamle marknavne i forleddet: *Alkærslund*, *Elkærgård*, *Grimskærgård*, *Helledi*, *Hestholmgaard* og *Mosevang*. Navne på gårde, der oplyser om overfladeforhold er disse: *Bakkegård*, *Bakkegården*, *Bjerget*, *Eskhøjgård*, *Højager*, *Højbo*, *Højbogård*, *Højgård*, *Højslet*, *Porshøjgård*, *Solhjem*, *Toppenhøj*.

Der var ved udskiftningen 1798 i Skivholme 11 gårde foruden

præstegården. Disse gårde fik lov til hvert år at opdyrke et stykke hede som udmark. Senere blev udmarkslodderne bebyggede og blev til selvstændige ejendomme. Ved udskiftningen blev Herskinds jorder tildelt 18 helgårde og 2 halvgårde samt 5 husmandsbrug. Hver helgård, halvgård og husmandsbrug fik en indmarkslod, en udemarkslod, en englod og en skovlod. Senere blev udmarkslodderne bebygget. Dette område, der endnu kaldes *Herskind Hede*, består af ca. 40 ejendomme fra 5 til 20 tdr. land⁸). Bebyggelsen Herskind Hede har en motormølle, og her var også en skole, der nu er nedlagt, og i dens bygninger er en stolefabrik.

Foruden fordums hede har sognet også ret betydelige *skovområder*, ialt 231 ha. I en indberetning fra 1731 om egnens skove oplyses det, at i Skivholme sogn er Herskind Krat »1 fjerding vej i længden og 20 à 30 favne i bredden, består af god underskov, hessel og torn. Her opholder sig undertiden nogle vildsvin, god underjagt. Kun lidet tørveskær i engjorden«⁹). Skovtyveri fandt som bekendt sted i gamle dage. Når bønderne kunne se dem haw til (se deres snit), ville de gerne tage en bøg i Skivholme skov, der tilhørte greven på Frijsenborg. »Men de skulle jo give skovfogden en lille kendelse, og så så han gennem fingre med dem. Engang var de dernede efter en bøg. Da kom forpagteren på Lyngballe til dem – det er en herregård, der tilhørte greven – og nu var de rædde, han skulle give dem an, men det gjorde han ikke. Han hjalp dem endog med at læsse«¹⁰). Nu da vi er ved skoven, kan det oplyses, at i Herskind benævnte man en slugt med træer på kanten op ad begge sider for en *grube*. Der skulle dog et lille vandløb have sin plads ned gennem slugten, for at en sådan lokalitet kunne kaldes som nævnt¹¹). Skivholme skov ligger nordligst i sognet. Af denne tilhører 176 ha. Frijsenborg gods. En anden part er Skivholme præsteskov (27,5 ha.). Gydeykke skov (15 ha.) tilhører dyrlæge A. P. Rasmussen, Mundelstrup. Udover de nævnte skove findes der talrige mindre skovparceller (bl. a. Lunden helt mod syd), der tilhører sognets gårde. Lund-, skov- og trænavne indgår i disse gårdbetegnelser: Bøgeskovgård, Højerslund, Lindeby, Louisenlund, Minelund, Remmerslund, Skovfryd og Skovlund. Remmerslund er opnævnt efter den i sin tid kendte fæstebonde Niels Remmer (1772–1843), Skivholme Terp. Han fik hoveriet afløst af en årlig pengeafgift. Povl R. Povlsen har skrevet udførligt om ham i Østjysk Hjemstavn 1938, 134–141.

1769 havde sognet 221 indbyggere. Folkemængden var i uafbrudt stigen til 1880. 1787 var her 287 beboere. 1801: 354. 1834: 493. 1840: 518. 1850: 589. 1855: 674. Der var dette år i sognet 38 gårde og 57 huse, heraf 11 gårde og 34 huse uden for byerne. 1860: 711 indbyggere. 1870: 712. 1880: 787. Herefter går det lidt nedad. 1890: 759. 1901: 747. 1906 var der en stigning til 804. Så igen lidt nedgang. 1911: 795. 1916: 764. 1921: 717. 1925: 705. 1930: 681. 1945: 654. 1950: 645. 1955: 634. 1960: 619. 1921 boede sognets indbyggere i 165 gårde og huse. 1945 var her 183 husstande, 1950: 182 og 1960: 188 husstande. 1. januar 1964 var der i *Skivholme-Skovby kommune* 1140 indbyggere. Kommunens samlede areal er på 2.286 ha. De to sognes samlede landbrugsareal var i 1962: 1.908 ha. 965 ha var da besået med korn, 295 ha. med rodfrugter, 381 ha. med græs og grønfoder i omdriften, andre arealer i omdriften var 124 ha. Arealer ialt i omdriften 1.765 ha. Landbrugsarealer uden for omdriften var på 143 ha. Andre arealer 378 ha. Skovby sogn er på 803 ha.

Kommunen udgør et pastorat under Sabro, Vester Lisbjerg og Framlev herreds provsti (Århus stift), den har tingsted og sessionssted i Århus og hører til 5. folketingsopstillingskreds (Skjoldelev¹²).

*

Vandstederne i landsbyerne kaldtes *Holke*, når de bestod af en udhulet træstamme, der var sat ned i jorden på et vandrigt sted, så den kunne fungere som en brønd. Der var fordum en holk i Skivholme og en i Herskind. Fra hver holk løb vandet ud og nedenunder af byen i en rende. Der kunne ikke laves holke andre steder, end hvor der var vældvand; men byerne blev jo også lagt på områder, hvor der var nem adgang til vand. Det var ikke i blinde, folk i fjerne tider bestemte sig for udvælgelse af en plads til bebyggelse. Det skulle også være let at komme til ler. Derfor fandtes der også, så vidt muligt, et gadekær, en holk eller en bæk i eller ved hver gammel landsby, foruden en lergrav¹³).

Skivholme er af dr. *Frits Hastrup* blevet bestemt som en slynget vejby, Herskind som en forteklyngeby og Terp som en polygonal forteby. En slynget vejby hører til vore mest karakteristiske landsbyer. I disse slynger gaden sig uregelmæssigt ind mellem gårdene. Ofte er bygaden af vekslende bredde. I forteklyngebyerne er gårdene i ringe antal udflyttede, og den oprindelige ubeboede kvadratiske forte midt i byen er efterhånden blevet bebygget. En polygonal forteby

har en forte eller bygade, der er karakteristisk bred og kantet, og hvis gårdrækker, som omgiver bypladsen, er ret ufuldstændige, ja undertiden mangler gårde helt eller næsten helt langs en eller flere sider. Sådanne byer er undertiden små, hvilket gælder for Terp nord for Skivholme¹⁴).

*

Skivholmes kirke består af skib og kor med apsis (en halvrund udbygning), tårn mod vest og våbenhus mod syd. Fra romansk tid stammer skib og kor, som uden særlig sokkel er opført af rå og kløvet kampesten samt frådsten. Korets mure er senere forhøjede med mursten. En oprindelig apsis blev nedbrudt 1801. De romanske nordvinduer, tre i skibet og et i koret, er alle i brug. Desuden ses i korets sydside en og i nordsiden to lavtsiddende cirkelblændinger, som muligvis er tilmurede lysåbninger. Af de rundbuede døre er den nordre tilmuret. Den svagt spidse korbue er muligvis samtidig med indbygningen af den ejendommelige senromanske korhvelving, der har profilerede helstens ribber og en nedhængende champignonformet slutsten, som også kendes fra Øm Kloster. Skibets tre krydshvælvinger er senmiddelalderlige. Tårnet, nu med pyramidetag, er en senmiddelalderlig munkestensbygning, i det ydre nyt at se efter en ommuring 1898–99, da kirken restaureredes af professor H. J. Holm. Det hvælvede tårnrum er ved en spidsbue forbundet med skibet. Våbenhuset med blændingsgavl er ligeledes en sengotisk munkestensbygning. Ved den nævnte restaurering opførtes en ny apsis af røde munkesten på det gamle fundament. Kor, skib og våbenhus er hvidkalket, tagene belagt med skifer undtagen apsis, der er tækket med bly. Skibet har haft kalkmalerier allerede inden hvælvingernes opførelse. Svage rester heraf ses på nordvæggen over hvælvene. På korets og skibets hvælv fandtes 1896 en interessant kalkmaleridekoration (restaureret af J. Magnus-Petersen 1897–99 og Harald Borre 1930). På korhvelvingen findes bl. a. Århusbisperne Jens Iversen Langes og Niels Clausen Skades våben samt domkapitlets mærke og årstal 1503. På hvælvingerne i skibet findes dels bibelske billeder (f. eks. Evas skabelse, syndefaldet, uddrivelsen af paradiset, bebudelsen og Jesu fødsel), dels billeder af symbolsk karakter (Kristi våben og Jomfru Maria med syv sværd pegende mod brystet) samt fremstilling af forskellige helgener (Skt. Clemens, Skt. Knud Hertug og Skt. Olaf). – Altertavlen er et maleri (Kristus) i nygotisk ramme, antagelig

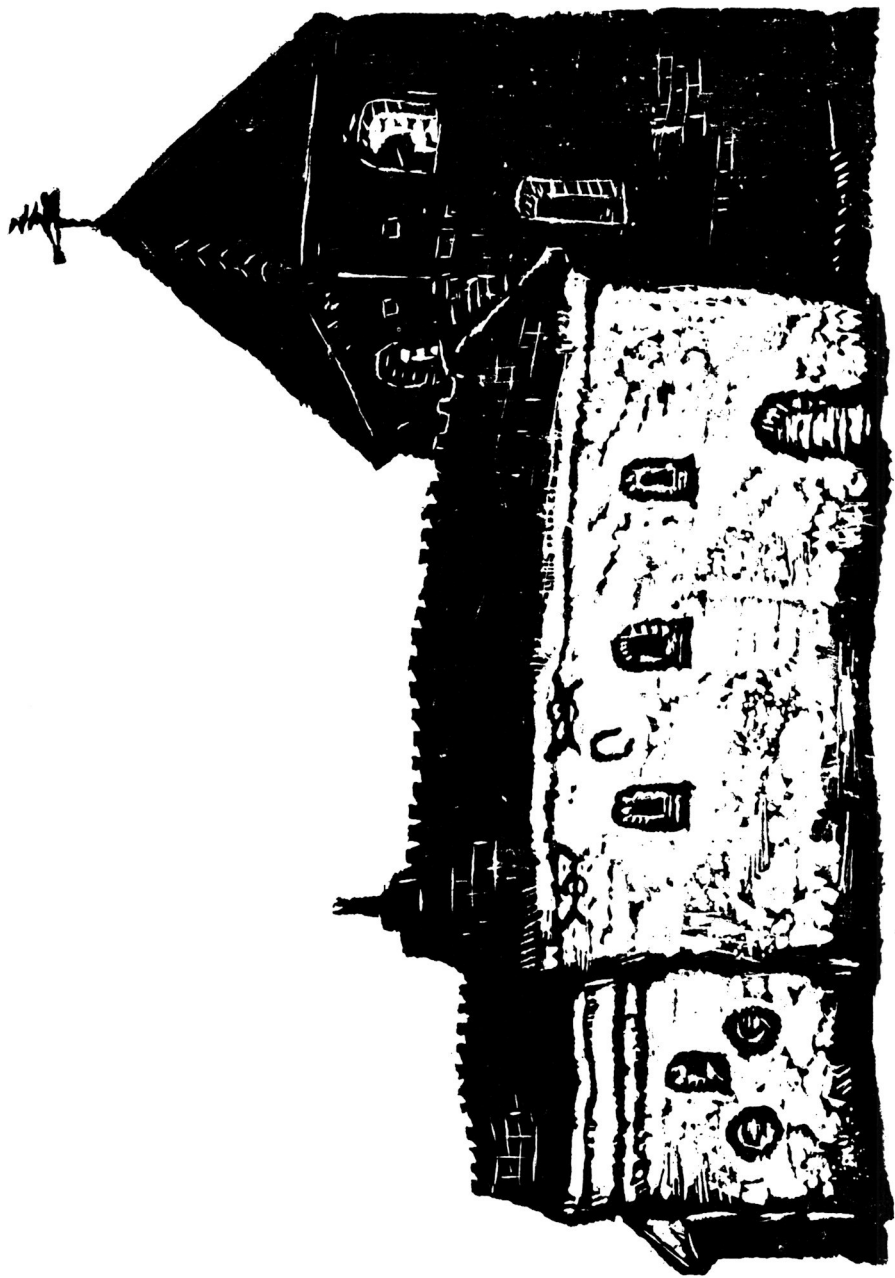
ligesom det egetræs alterbord fra restaureringen 1898–99. Alterstager af malm er fra 1500-tallet. Alterkalken er fra 1889. Granitdøbefonten er af ny dato. Prædikestol og lydhimmel er i renæssancestil (fra omkr. 1600) med provsten i Sjelle, Niels Lauridsen Hases navn, nu uden staffing. Stolestaderne er nyere. På skibets væg (forhen i tårnrummet) er anbragt en tidliggotisk madonnafigur (fra o. 1300), der er ret usædvanlig på grund af træskærerens opfattelse af Jesus-Barnet, hvis udseende her kendelig afviger fra den traditionelle opfattelse af motivet. »Barnet« har næsten et oldingeansigt. Orglet er på fire stemmer (fra A. C. Zachariasens værksted). Klokken er støbt af Borchart Gelgiesser 1613. Et ligkapel er opført på kirkegården¹⁵). Kirken overgik til selveje 1921. I våbenhuset er opstillet en gravsten af gotlandsk sandsten med en slidt, næsten ulæselig indskrift, hvad følgende afskrift ved Chr. Heilskov viser:

»Her Under Gjemmes Levninger af S. 1678 Død i Hans Rasmusdatter fød 1761 Pede(r?) Kongel(?) Landvæsens Commission ... Ber ... Gud riger Staaer (Himmel)en I De fromme og ... Hos Gud skal ... samles amen«. Stenen har rokokodekoration¹⁶).

Et sagt fortæller om to søstre fra Vedelslund, der en vinterdag red til Skivholme præstegård. Medens de opholdt sig der, brød en heftig snestorm løs. Ved aften mente søstrene dog at kunne ride hjem; men de forvildede sig og kom ud i en lille mose ved Lille Herskind. Hestene sank ned i de snedækkede grave; den ene søster druknede, medens den anden reddede sig i land. Hendes forsøg på at frelse søsteren mislykkedes. Hun købte siden den lille mose og gav den til Skivholme kirke¹⁷).

I kirkens tårnrum hænger en *Series pastorum* (præsterække), påmalet et forhenværende Epitafium i bruskbarok, oprindelig anbragt til minde om provst Jacob Bondesen Randers og hustru Inger Christensdatter. Provstens begravelse er øverst under kirkegulvet. Efter en gammel embedsbog i præstekaldets arkiv har epitafiet haft følgende indskrift:

»Gud til ære, kirken til zirat og forældrene til hæderlig admindelse, er staffingeringen bekostet af dem som i inderste sjæl gimme Jesu vilje. Herunder hviler hæderlig vellærd og nu sl. mand hr. Jacob Bundisøn Randers forrige sognepræst til Schibholm og Schouby sogne i 32^{1/2} år, provst over Framlev herred i 17^{1/2} år, død i sit alders 62^{1/2} år. Med sin sl. hustru Inger Christensdatter forhen begravet. Og var de af Gud velsignede i et ærligt og kærligt ægteskab med 2

Skivholme kirke.
Træsnit af Poul Steffensen.

sønner og 5 døtre. Gud lad os findes igen i en glædelig opstandelse«¹⁸).

*

Om de ældste lutherske præster i Skivholme-Skovby er oplysningerne usikre og ufuldkomne. S. V. Wiberg har følgende præsteliste, der her er rettet og suppleret for Jacob Bondesens vedkommende (se også ovenfor) samt videreført til dato.

1. 15 ... Mikkjel Sørensen. 2. 15 ... Laurits Mikkelsen. 3. 16 ... Niels Thomsen. 4. (1625) Christen Nielsen. Provst. Hans navn var på den gamle kalk. 5. 1635 Jens Jacobsen. 6. Jacob Bondesen 1644–1676. Han var søn af præsten Bunde Nielsen ved Frue kirke i Århus. Af hans børn blev sønnerne Bunde Jacobsen og Jens Jacobsen Skivholme borgere i Århus. En datter Apelone blev 2. gang gift 1687 med senere gårdfæster Niels Povlsen i Lading Bundgård og ved ham stammoder til en endnu på egnen udbredt livskraftig bondeslægt¹⁹). 7. Jens Jensen Hobroe 1677–1700. Provst 1696 eller 1699. Han afstod embedet til sin svigersøn Mogens Blichfeldt (præst nr. 8) i året 1700. Men da denne døde i 1705 i sit 29. år, antog hr. Jens kaldet igen. I 1707 faldt han af vognen på sin sognerejse fra Skovby ved Sjelle Stangbro og blev ført død hjem. 9. Terkil Christensen Nissen 1708–1711. 10. Hans Nielsen Hjersing 1711–1751. 11. Niels Andersen Krogstrup 1751–1788. 12. Laurits Nicolai Morsing 1788–1810. Denne præst begyndte en liber daticus, hvori bl. a. er meddelt oplysningerne om Jacob Bondesen og Jens Hobroe. Bogen findes nu i landsarkivet i Viborg. Laurits Morsings øvrige dokumenter brændte desværre i 1855. 13. Erhard Saabye 1810–1826²⁰). 14. Andreas Nicolai Flensborg 1826–1841. 15. Carl Thomsen 1841–1873. 16. Balthasar Christopher Bøggild 1873–1889. 17. Poul Ludvig Troyel 1890–1911. 18. H. C. Blessing 1912–1922. 19. J. T. J. Krøgholt 1922–1925. 20. Kristen Bøker Kristensen Hillgaard 1925–1963; 1931 tillige provst for Sabro, Vester Lisbjerg og Framlev herreder. 21. Helge Lundin 1964–²¹).

*

Skivholme præstegårds areal var i 1855: 186 tønder land, hvoraf 138 tdr. ager, 8 tdr. eng og 40 tdr. skov. Hartkornet var 15³/₄ tdr. Præstegården, der ligger ved kirken, havde førhen sin plads i Skivholme by; men efter at den var brændt den 9. november 1855, blev den flyttet til sit nuværende sted. Den 28. maj 1889 brændte præstegård-

den påny, antændt af en skorstensild fra forpagterens gruekedel, hvor de fyrede op med enebærris. I løbet af efteråret 1889 og foråret 1890 blev gården opført i sin nuværende skikkelse, bortset fra hvad der blev brudt ned efter udstykningen 1921. Opførelsessummen oversteg brandassurancen med 14.300 kr. Opførelsen skal have kostet ca. 45.000 kr. 1921 udstykkedes præstegårdsjorden i 9 stats-ejendomme på 11–15 tdr. land hver. Det nuværende areal til præstegården er på 18 tdr. land ager omkring gården og $4\frac{1}{2}$ tdr. land eng ved Lading sø. Præsten har som følge heraf ret til at fiske med snøre i søen. Præstegårdsskoven er på ca. 49 tdr. land, deraf er ca. 6 tdr. land dyrket af skovfogden, der bor i et hus, som den gamle skovfoged selv havde bygget, og som var hans ejendom indtil 1926, da han døde. Da der ikke mere er mulighed for at skaffe sig et levebrød af lodden og arbejdet i skoven, er huset siden 1964 blevet benyttet af F.D.F. i Åbyhøj. Til skoven hørte oprindelig også 20 tdr. land, som ikke var beplantet, men blev brugt af skovfogden. Dette areal, der ligger syd for skoven, blev i begyndelsen af forrige århundrede solgt til Frijsenborg og lagt under Lyngballegård.

Skivholme præstegård er trelænget. Udhusene er opført i 1921. Fra den smukke have (0,6 ha.) og andre steder ved præstegården samt fra kirken er en storslået udsigt. Jorden til Skivholme præstegård siges at være skænket af grevskabet Frijsenborg, og herom fortæller overleveringen, at præsten skulle af den givne jord afstå et stykke til lærerembedet; men præsten var gerrig og ville kun give nogle hæslige bakker øst for byen. Herved opkom en stor strid mellem præst og degn, og da den sidste trak det korte strå i denne sag såvel som på anden måde, hadede han præsten af hele sit hjerte. Omsider blev præsten syg og lå på det sidste. Han lod da degnen kalde for at forsones sig med ham. Men degnen vendte sig bort med de ord: »Nej, aldrig i evighed, hr. pastor«, og dermed gik han²²⁾.

Om *Carl Thomsen*, der var præst i Skivholme 1841–73, bør berettes nogle oplysninger. Han var født i Fredericia 6. maj 1810, hvor hans fader var en af byens mest kendte mænd, gift med præstedatteren Anna Helene Flensburg (1782–1860), hvis fader, Thomas Flensburg, var præst i Eltang. Carl Thomsen blev student fra Fredericia 1829 og cand. theol. 1834. Han blev gift 20. oktober 1841 med Anna Elisabeth Flensburg, der var født i Borum 22. marts 1817. Hun var datter af sognepræst Andreas Nicolai Flensburg og hustru Cecilie Marie Bay. Carl Thomsens bryllup fandt sted i Skivholme, hvor hans svigerfader, Andreas Nicolai Flensburg var præst 1826–41. Grev

Frijs Frijsenborg havde kaldsret til Skivholme-Skovby. Embedet så han gerne blev i familien, og her var fire teologer at vælge imellem, idet pastor Flensburg havde tre sønner og en svigersøn, der var teologer. Carl Thomsen blev den foretrukne, fordi han var den bedste l'hombrespiller. Også på anden måde havde pastor Carl Thomsen sine fortrin. Han var således bekendt for sine særdeles gode *tiendegilder*. Mange af tiendeyderne var ofte så beduggede efter traktementet i præstegården, at de ikke var sikre på benene til hjemturen. Præsten havde derfor fra morgenstunden givet sin kusk ordre til, at han ved aftenstid skulle have et køretøj parat og køre dem hjem, der ikke var i stand til at klare sig. Han ville ikke have nogen til at ligge i vejgrøften, når de kom fra gilde i præstegården²³).

Den gavmilde præst stiftede ved sit sølvbryllup 20. oktober 1866: »Flensborgs legat«, hvis renter uddeles til trængende uden for fattigvæsenet i pastoratet. Legatet er under Kirkeministeriets overtilsyn og bestyres af sognepræsten under stiftsøvrighedens tilsyn. Carl Thomsen, der var sognerådsformand 1841–73, døde i Skivholme 5. maj 1873. Hans hustru døde senere på Grundfør mølle, hvor datteren, Cecilie Marie Thomsen (1847–1908), var gift med forpagter Carl Langballe, der var født i Århus 15. oktober 1845 som søn af købmand og teglværksejer Christian Carl Langballe og hustru Hansigne Pouline Pallesen. Efter at have været forpagter af møllen i Grundfør nogle år, købte Carl Langballe i 1882 Mallinggård ved Skanderborg. Han var en meget dygtig og foretagsom mand, der blev tildelt mange tillidserhverv. Carl Langballe druknede 22. januar 1901 under forsøg på at redde to drenge, der ville skyde genvej over isen på Skanderborg sø. Han fik reddet den ene og gik ud igen efter den anden, som trak ham ned, så begge druknede. Denne tragedie gjorde det dybeste indtryk på egnen, og beboerne rejste derfor en mindesten for Carl Langballe ved ulykkesstedet i Skanderborg dyrehave. Efter pastor Carl Thomsen såvel som efter Carl Langballe lever en vidtfgrenet slægt²⁴).

*

På Skivholme kirkegård blev 21. maj 1662 afholdt en *båreprøve* for at få afgjort pigen Anne Pedersdatters død ved drukning i Lyngbygård å ved juletid 1661²⁵).

Ved foden af *Helledisbakken* nær gården Helledi (c: Helligdynd)

øst i sognet skal have været en *hellig kilde*. Den synes nu ganske glemt i overleveringen. En sådan kilde søgtes af syge mennesker, tiest midsommeraftenen. Forhen søgte folk alle tænkelige råd og hjælpemidler mod sygdomme og bræk.

I Skivholme præstegårdsskov fandtes således en bøg, på hvis stamme en gren var groet ud og lidt højere oppe groet ind i stammen igen. Herved var fremkommet et hul mellem den udbuede gren og stamme, og gennem dette kunne en voksen mand magelig krybe. Om nogen har forsøgt, vides ikke. I overleveringen, som den kendes nu, tales der kun om børn. Det meddeles, at blev et sygt barn tre gange ført ud og ind gennem »øjet« (eller hullet), ville det straks blive sin sygdom kvit. Handlingen måtte ikke overværes af andre end de nærmest pårørende, og ingen måtte mæle et ord, mens ceremonien stod på. »Øjet« skulle især have været virksom mod Engelsk Syge, en plage, der forhen var ret almindelig. Det interessante træ blev fældet i februar 1960, og den undergørende del af det blev, til alt held, givet til Den gamle By i Århus, hvor det bliver opbevaret for fremtiden. I Århus Stiftstidende 21. februar 1960 findes et godt fotografi af det fældede *hultræ*. Den anvendte fremgangsmåde, at føre et sygt barn gennem et hultræ eller et flækket træ, var en magisk handling – kendt fra de fleste af jordens egne – der benyttedes, idet man troede herved at befri barnet for den sygdom, det led af. Det var en symbolsk fødsel, som her fandt sted, barnet blev født på ny ved at trækkes igennem træåbningen, og herved mentes det at blive rask som et nyfødt lille menneske²⁶).

*

I landsbyfællesskabets tid rejstes der *grenegærder* om de byvange, der var besåede. Et sådant gærde bestod af grene, anbragt oven på hinanden imellem lodrette, i jorden nedgravede pæle, der stod i liden afstand fra hinanden. Hegn af denne slags har man i fuld udstrækning kun kunnet opsætte i egne med betydelige skovarealer, da grenegærder krævede en mængde gærdsel. I et stort opland uden om Århus havde man dog i mange landsbyer ikke hegn uden om kornvangene; men fra Herskind meddeles der dog, at der var kornvangsgærder, idet bymændene her, ifølge tingbogen for Framlev herred 24. april 1661, nedlagde forbud mod, at folk benyttede en vej, »som gjordes over deres mark, eng og korn fra Sjelle og til Skivholme kirke og brød deres gærder op for deres kornvang«²⁷). Herskind ligger

i en egn med trevangsbrug, og dette krævede netop megen indhegning, som man naturligvis ikke måtte beskadige.

Et vidnesbyrd om manglende markfred er overleveret i en optegnelse fra o. 1900, hvori det meddeles, at de Skovby hjøvær (hyrder) red med deres heste i Borum enge, og samtidig fiskede de i åen. De mødtes i Herskind lund med de Borum hjøvær, der havde været ovre i Skovby enge at stjæle, og så kom de til at slås i lunden²⁸).

*

Smeden i de gamle landsbyer var en betydelig mand, der nævntes efter præst og degn. Han lønnedes af bymændene i fællesskab; til gengæld skulle han så udføre alt smedearbejdet. Til Evald Tang Kristensen har Hans Nielsen Smed omkring 1890 meddelt, at han var smed og dyrlæge i Skivholme i 28 år. »Min løn var 1 skæppe bygsæde og 1 skæppe havresæde af hver mand og så 2 skp. ren rug af hver, og desuden havde a et lille engskifte, hvorpå der avledes to læs hø og så græsning til to køer, nemlig 2 skp. grønland af hver mand. Endelig fik a gærne kosten, hvor a smedede for dem. De skulle selv lægge alle materialierne til. Men så fik a heller ikke noget for nyt arbejde. Ved Hellig-trekonger gjorde a gilde for bymændene, og de fik da så meget de ville æde og drikke. A kurerede deres kreaturer og årelod, og det tjente a ikke så lidt ved²⁹).

*

Fra Århuseggen er optegnet mange skildringer af den gamle skik at uddele *gadelam*, tiest Valborg aften. Gadelammet kaldtes hver pige, som fik tildelt en karl til legestuepartner i det kommende år. Uddelingen lededes af en karl, der benævntes *gadebassen*. Han havde to karle til at hjælpe sig. 1661 meddeles i Framlev herredstingbog, at en mand, som Rasmus Jensen i Herskind skyldte penge, kaldtes Niels »gaedbasi«³⁰). Endnu i 1913 var det skik i Skivholme, at man den første søndag i maj holdt gadelamsbal, som alle de unge var henrykt for. Til dette bal blev tre karle opfordret til at skrive en liste, hvorpå navnene på alle byens karle og piger var nævnt parvis. Listen blev smækket op på forsamlingshusets gavl, og hertil strømmede dagen efter ungdommen for at se, hvilken pige der blev gadelam til den karl, der på listen var skrevet ud for hendes navn. Når pigerne vidste, hvem hver skulle have til partner, sendte de bud til

ham og indbød ham til at komme og spise til aften, inden de skulle følges ad til ballet. Henvend 23-tiden kom karlen med pigen hjem igen for at spise rabarbergrod eller drikke vin med kage til. Derpå gik de hen til ballet og dansede videre. Kl. 2 fik man i forsamlingshuset en lille hjertestyrkning: chokolade og wienerbrød, og dernæst gik det lystigt til den lyse morgen³¹).

*

Der gik ifølge sagnet hver højtidsnat en *hovedløs hest* i Hans Bødgers eng i Herskind. Ras Kræmmers folk havde tit set bæstet, der trådte i vejen for dem, så de ingen steder kunne komme, fortaltes o. 1890. Fra samme tid er berettet om en mand fra Herskind hede, der i plasningen (tusmørket) havde været til mølle. Da han kom noget nær hjem, så han luerne slå ud gennem taget på sit hus. Han smed da posen og løb hjemad; men da han kom hjem, var der ingen ild at se noget sted. Det havde jo så været *forbrand*. Da han omtalte det til folk, lod de falde bemærkninger om, at nu ville han nok til at brænde sit hus af. Men det brændte først under en senere ejer, så varslet om brand mente man havde været sikkert nok³²).

*

Idet vi nu tager afsked med Skivholme sogn, skal det meddeles, at der førhen var *skoler* i Skivholme og Herskind; men de er nu nedlagt, og en centralskole for hele kommunen blev i 1955 opført i Herskind, der ligger mest centralt. I denne by blev i 1892 bygget et *forsamlingshus*, der i 1941 blev ombygget og moderniseret, så dets sal kan rumme 180 besøgende. Skivholme forsamlingshus med en sal til ca. 150 mennesker blev nyopført 1942. Sognets *bibliotek*, oprettet i 1936, fik lokale i Herskind skole.

NOTER OG HENVISNINGER

1. J. P. Trap: Danmark, 4. udgave VII (1926), 206–07. Trap, 5. udgave VIII (1963), 253–55. Århus amt, topografisk historisk håndbog IV (1949), 51–53 (Framlev Herred) med indledning af Aksel Thomsen.
2. Anders Bjerrum: Stednavne i Århus og Skanderborg amter (1964), 42–43, 49–51.

3. Om Broder Degns oprettelse af kannonikat m.v., se min bog: Brabrand og Aarslev sognes historie II (1938), 16-19. VIII (1962), 29.
4. Se amtsudgaven af Danmarks riges breve, Århus-Randers-Vejle-amter, 2. del 3. hefte 1291-1305 (1943), 190, 193. 2. del 4. hæfte (1956), 219. 2. del 5. hæfte (1956), 269, 270, 282. - Chr. Heilskov: Vandmøller i Århus amt, Terp mølle, Borum mølle (Århus stifts årbøger 1941, 10-12). Om møllen ved Trolleborg, se Århus stifts årbøger 1909, 110. E. Tang Kristensen: Danske sagn III (1895) nr. 1778.
5. Se min bog: Fra Århusegnens gamle landsbyer (1960), 15, 118.
6. Oplysningerne fra Markbogen samt marknavnene 1683 er hentet fra arkivar *Poul Rasmussens* samling af historiske optegnelser fra Framlev herred. Jeg takker ham meget for venlig tilladelse til at udnytte hans tilvejebragte materiale. Marknavnetolkningerne er mine.
7. Henrik Pedersen: De danske landbrug på grundlag af forarbejderne til Christian V's matrikel 1688 (1928) 223. I dette værk nævnes det, at der 1683 i Skivholme var 8 gårde med 285 tdr. land dyrket areal. Her-skind: 17 gårde med 514 tdr. land under plov. Terp: 3 gårde med 80 tdr. land opdyrket. Terp mølle: 13,8 tdr. land dyrket. 29 gårde ialt. De havde tilsammen 144 tdr. hartkorn. Endvidere var der 10 huse med 200 tdr. hartkorn.
8. Aksel Thomsen: Skivholme sogn (Århus amt, topografisk historisk håndbog IV (1949), 51-53).
9. Jyske samlinger 3. række, VI bind, 1910, 177-78.
10. Evald Tang Kristensen: Jysk almueliv II (1900), nr. 369. Meddelt af Hans Nielsen Smed, Skørring. Århus amtstidende 24. aug. 1957.
11. Jysk almueliv, tillægsbind VI (1902), nr. 1055.
12. Trap 5. udgave, VIII (1963), 22-23, 253. Om Skovby sogn, se Århus stifts årbøger 1963, 66-78.
13. Jysk almueliv, tillægsbind I (1900), nr. 95.
14. Frits Hastrup: Danske landsbytyper (1964), 161-213 samt kortblad nr. 4. I Århus amt IV (1949), 54-88 er omtalt 94 gårde og landejendomme i Skivholme sogn. Her er meddelt mange enkeltheder om de forskellige landbrugs størrelse, bygninger, besætning og ejere samt gård- og ejendomsnavne.
15. Trap, 5. udg. VIII, 253-54. Efter museumsinspektør Erik Skov.
16. Jyske samlinger 4. II (1916), 172.
17. Århus stifts årbøger 1909, 109.
18. Jyske samlinger 4. II (1916), 490.
19. Navnene omtalt af Povl R. Povlsen (der hørte til slægten) i Århus amtstidende 20. okt. 1932. Jfr. smsts. 23. juli 1964 (Aug. F.S.).
20. En søn af Erhard Saabye var billedhuggeren August Saabye (1823-1916), født i Skivholme præstegård. Se Dansk biografisk håndleksikon III (1926), 299-300.
21. S. V. Wiberg: Dansk præstehistorie III (1871), 95-96. Sofus Elvius: Danmarks præstehistorie 1869-1884 (1885-87), 448-49. Max Groshennig og Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks præstehistorie 1884-1911, II (1932), 112-13. Paul Nedergaard: En dansk præste- og sognehistorie VII, Århus stift (1964), 259-62.

22. N. Ø. Lassen i Århus stifts årbøger 1909, 109.
23. August F. Schmidt: Gilder i landsbyen (1942), 13. Århus amtstidende 6. dec. 1943. 14. nov. 1955. 3. aug. 1957.
24. C. Hahn-Thomsen: Morten Thomsen og descendenter (1941). Heri er omtalt mange mennesker fra Århus og omegn.
25. Århus stifts årbøger 1918, 85-95; 1963, 70-72.
26. August F. Schmidt: Fra Århus-egnens gamle landsbyer (1960), 157.
27. Meddelt af Poul Rasmussen i Østjydsk Hjemstavn 1948, 24,
28. Her er anført flere detailoplysninger fra vort sogn.
28. Jysk almueliv, tillægsbind I (1900), nr. 29. August F. Schmidt: Byhyrder (1928), 122-23.
29. Jysk almueliv V (1902), nr. 5. Aug. F. Schmidt: Landsbysmeden (1932), 29.
30. Meddelt af Poul Rasmussen i Østjydsk Hjemstavn 1948, 28.
31. August F. Schmidt: Fra julestue til Valborgblus. Gadebasse og gadelam (1940), 92.
32. Evald Tang Kristensen: Danske sagn, ny rk. II (1929), s. 453, nr. 210.

Fæsteafløsningen under grevskabet Frijsenborg 1852-1912

Af Poul Thestrup

Grevskabet Frijsenborg var i 1852 Danmarks største jordbesiddelse. Frijsenborg er også i dag Danmarks største gods; men på daværende tidspunkt var det langt større. I mellemtiden er sket to begivenheder, der har formindsket det væsentligt: salget af fæstegodset fra 1852 og frem, og afståelserne til staten ved grevskabets omdannelse til almindelig jordbesiddelse i 1922¹). Her vil salget af fæstegods blive behandlet, men først et kort tilbageblik.

Landboforholdenes udvikling frem til 1852

De landboreformer, der blev gennemført i 1780'erne betød i første række bondens juridiske frigørelse. Stavnsbåndet løstes, og bonden sikredes ved indgåelse af fæstekontrakten. Tilbage blev, at bonden stadig ikke ejede sin jord; hans økonomiske frigørelse blev en langsom og sammelig proces.

Fæstegårdenes overgang til selveje var i visse egne af landet begyndt allerede før landboreformerne²); men først efter reformerne kom der virkeligt gang i sagen, og afløsningen skred godt fremad i perioden indtil statsbankerotten i 1813. Den nyordning af pengevæsenet, der fulgte, indskrænkede imidlertid den cirkulerende pengemængde i en sådan grad, at en alvorlig kreditmangel blev følgen³). I årene 1818–28 oplevede landet en landbrugskrise så alvorlig, at selvejergårde i visse egne af landet gik over til igen at blive fæstegårde⁴); men fra midten af 1830'erne begyndte antallet af fæstegårde igen at formindskes betydeligt⁵).

I 1850 var overgangen til selveje så vidt fremskreden, at af Danmarks 366.890 tdl. htk. (tønder hartkorn) agerbrugsjord var 234.660 tdl. i selveje og 132.230 i fæste⁶). Denne heldige udvikling truedes imidlertid af standsning. Af fæstejorden tilhørte over halvdelen len, stamhuse, fideikommiser og offentlige stiftelser⁷), der ikke kunne af-